

Friedrich Nietzsche. *Frühe Schriften*. Band 1-5. C.H. Beck
Peter Claessens. *Friedrich Nietzsche. Een leven in scènes*. Jan Mets

Wat zou Friedrich Nietzsche hebben gevonden van de doodstraf (in Singapore) voor de drugsmokkelaar Johannes van Damme? Het is even zoeken, maar dan lezen we, tussen de vele aantekeningen uit de nalatenschap: 'Indien, bij voortgaande verfijning van de zenuwen, bepaalde harde en wrede straffen niet meer opgelegd of zelfs afgeschaft worden, dan gebeurt dit omdat de voorstelling van zulke straffen de zenuwen van de samenleving steeds meer bezeert: niet de toenemende consideratie met de misdadiger, niet een toename van broederliefde, maar een grotere zwakte bij de aanblik van pijn brengt deze verzachting van het wetboek van strafrecht tot stand'.

Typisch voor Nietzsches diagnostische blik is dat niet de straf zelf ter discussie staat; wat hem interesseert is de verandering van attitude, die hij onder meer kenmerkend acht voor de moderne tijd. Onze attitude. Want de moderniteit die Nietzsche ontleedt, beperkt zich niet tot de negentiende eeuw. Ook 150 jaar na zijn geboorte (op 15 oktober 1844) spreekt hij tot ons als een tijdgenoot, en wat hij te zeggen heeft klinkt nog altijd even onbehaaglijk.

Dat geldt voor meer van zijn meningen en uitspraken, zoals zijn lofzang op de oorlog, zijn aanbeveling van de zelfmoord als een 'reinigend' nihilisme van de daad, zijn afschuw van vrouwenemancipatie, zijn waardering van de slavernij en zijn hoop op een nieuw 'herenras'. Het is niet eens nodig om de beruchte passage uit *Zur Genealogie der Moral* over de 'blonde Bestie' te citeren, om duidelijk te maken dat Nietzsche in een wereld die zweert bij mensenrechten, sociale zekerheid en democratie niet anders dan een lastige en bevreemdende anomalie kan zijn.

Hoe komt het dan dat hij toch zozeer op handen wordt gedragen? Vermoedelijk is hij tegenwoordig de meest gelezen filosoof, iets wat moeilijk alléén aan zijn vitale, literaire stijl kan liggen. Elke dag verschijnt er wel ergens een artikel, boek of proefschrift over Nietzsche, en wie naar het verleden kijkt, ziet zijn invloed op de meest onverwachte plaatsen opduiken. Zelf schreef hij in *Ecce homo*: 'Ik ben geen mens, ik ben dynamiet' - de scherven zijn na de explosie overal terecht gekomen, bij socialisten, levensfilosofen, conservatieven, futuristen, feministen, zionisten, fascisten, existentialisten, postmodernisten, en bij wie eigenlijk niet?

Er is maar één antwoord mogelijk: de anomalie moet ons, ondanks zijn tegendraadse, soms zelfs schokkende opinies, nader staan dan het lijkt. De fascinatie voor zijn werk en persoon berust op een merkwaardige paradox - Nietzsche belichaamt, meer dan wie ook, onze moderniteit en is er tegelijk de meest onverzoenlijke criticus van. Hij is het brandpunt van een moderne zelfkritiek, die er kennelijk niet in slaagt de problemen waarmee zij worstelt op te lossen. En die om deze reden wel eens het - tegenstrijdige - hart van de moderniteit zou kunnen uitmaken.

In Nietzsches kielzog (zij 't niet alleen het zijne) heeft zich een lange traditie van cultuurkritiek gevormd, die doorgaat tot op de dag van vandaag en waarin zijn argumenten, in andere bewoordingen en wisselende context, telkens terugkeren. Dat tekent het fundamentele karakter van zijn denken; het heeft zich nog altijd niet laten uitputten. Misschien omdat het voornaamste object van zijn kritiek tijdloos is? In *Der*

Fall Wagner noemt Nietzsche de 'décadence' het probleem dat hem het meest heeft beziggehouden. Daar spitst hij het toe op de 'ziekte' van Wagners romantische muziek, waarmee na jaren van geestdrift en vriendschap publiekelijk wordt afgerekend.

Elders krijgt de 'décadence' een veel ruimere betekenis; zij heet dan 'absoluut onvermijdelijk en elk tijdperk en elk volk eigen'. Nietzsche, die ook zichzelf als een 'décadent' presenteert, ging er blijkbaar vanuit dat het verval altijd aanwezig is. Het immer 'wordende', 'dionysische' leven, dat leven en dood ineen is, kent nu eenmaal opgang en neergang. Waar het op aankomt, dat is de menselijke reactie hierop, de mate van kracht en wil om aan het verval weerstand te bieden.

De neiging tot gemakzucht, tot conformisme, tot wat Nietzsche de 'kudde' noemt, is inherent aan de menselijke soort. Die neiging is één mogelijk antwoord op de verschrikkingen van het bestaan, op het lijden, op de dood. Een antwoord dat de godsdienst in het leven heeft geroepen en de metafysica, die de verschrikkingen aan het oog onttrekken door de mensheid met moraal, dogma en abstractie een onveranderlijke bovennatuurlijke werkelijkheid voor te spiegelen.

In Nietzsches ogen ging het om *ficties*, maar dat is niet wat hij erop tegen had. Alle waarden, religieus, moreel of wat dan ook, zijn volgens hem fictioneel, menselijke creaties. Alles wat voor ons van betekenis is, onze hele 'wereld', inclusief de zogenaamde natuurwetten en zelfs onze eigen ervaringen voor zo ver we ons die bewust worden, bestaat bij de gratie van menselijke creativiteit - daarbuiten is niets.

Zijn bezwaar richtte zich tegen de kwaliteit van de bestaande religieuze, filosofische, morele ficties. Er bestonden twee mogelijkheden: men kon scheppen uit macht of uit zwakte. In zijn nalatenschap lezen we: 'De waarheid is lelijk. We hebben de kunst, opdat we niet aan de waarheid te gronde gaan'. Maar een criterium is ook, hoeveel 'waarheid' iemand aankan.

Wie zwak is zal zich zoveel mogelijk tegen deze waarheid willen afschermen door te vluchten in optimisme, pessimisme, romantiek, een moraal van naastenliefde of een geloof in het hiernamaals of in de 'objectieve' wetenschap. Wie daarentegen sterk is, durft de waarheid onder ogen te zien en ontwikkelt een 'tragisch' bewustzijn, waaruit krachtige, weerbaar makende kunst kan voortkomen, zoals de Attische tragedie, waarvan Nietzsche in zijn eerste boek *Die Geburt der Tragödie* de oorsprong (uit een samengaan van het dionysische met het apollinische) beschrijft.

De tegenstelling is er een tussen 'hoog' en 'laag'. Telkens keren deze kwalificaties onder Nietzsches pen terug. De mens is het 'noch nicht festgestellte Tier'; hij mag geen genoegen nemen met wat en wie hij is, maar moet groeien, 'hoger' worden, 'voornaam'. Onontbeerlijk is een zeer aristocratisch 'Pathos der Distanz', dat Nietzsche sociaal opvatte als de afstand tussen heer en knecht en innerlijk als de vereiste 'zelfoverwinning', maar dan niet in de gebruikelijke morele zin van het woord, die de mens op een hoger plan brengt.

De moderne tijd bekritiseerde hij, omdat daarin voor dit 'Pathos' zo weinig animo bestond. In de schaduw van een kwijnend christendom cultiveerde men juist de gelijkheid (het ressentiment vermomd als een democratisch 'recht') die niet veel uitzicht bood op het noodzakelijke aristocratische elan. De Europeaan van de

toekomst omschreef Nietzsche dan ook als 'het intelligente slavendier, zeer ijverig, in de grond zeer bescheiden, nieuwsgierig tot in het buitensporige, veelvormig, vertroeteld, wilszwak' - een portret waarin men zich ook nu nog kan herkennen, zij 't zonder veel genoegen.

Toch weigerde hij de moed op te geven. Een belangrijk deel van zijn denken bestaat uit een poging de voorwaarden te formuleren, waaronder een andere, tragische, tegen de gelijkheid gerichte 'herenmoraal' kon ontstaan. Voor een deel bestonden deze voorwaarden al in wat hij het moderne 'nihilisme' noemde. Het christendom had zichzelf onderuit gehaald, ten prooi gevallen als het was aan zijn eigen 'zin voor waarachtigheid' waardoor een 'walging' ontstond voor 'de valsheid en de leugenachtigheid van de christelijke uitleg van wereld en geschiedenis'.

Als gevolg van deze 'dood van God' was alle hogere 'zin' uit het bestaan verdwenen. Sindsdien regeerde het nihilisme, ook al was het misschien nog niet tot alle uithoeken van de beschaving doorgedrongen. Maar ook het nihilisme had twee gezichten, één passief en één actief. Het eerste leidde tot een pessimistisch defaitisme à la Schopenhauer, het tweede kon het uitgangspunt worden voor de creatie van een nieuwe 'zin'.

Nietzsche zag zichzelf als zo'n actieve nihilist en verkondigde zijn nieuwe, antichristelijke evangelie in *Also sprach Zarathustra*, waarin de komst van de 'Übermensch' wordt aangekondigd en de mythe van de 'Ewige Wiederkehr des Gleichen' (volgens hemzelf 'de extreemste vorm van nihilisme') wordt gepresenteerd als de uitdaging waarop de 'hogere', het leven *bejahende* mens van de toekomst zijn tanden zou mogen stukbijten.

Ondanks de hoge verwachtingen die Nietzsche ervan koesterde, zal *Zarathustra* met zijn quasi-bijbelse parabelstijl tegenwoordig nog maar weinigen inspireren tot een morele wedergeboorte. De profetische toon van het boek klinkt lezers die kansel en preekstoel ontwend zijn, te vreemd in de oren om afdoende indruk te kunnen maken. Aantrekkelijker zijn andere boeken, waarin Nietzsche minder zijn nieuwe moraal uitjubelt dan als een filosofisch essayist naar alle kanten zijn voelhoorns uitsteekt.

Boeken als *Die fröhliche Wissenschaft*, *Jenseits von Gut und Böse*, *Götzen-Dämmerung* en de aantekeningen uit de nalatenschap. Hier maakt Nietzsche zijn 'experimentele' opvatting van filosofie, waarbij hij zelf als zijn eigen 'proefkonijn' optreedt, volledig waar. Hoewel enige drammerige redundantie niet ontbreekt, is zijn denken, neergeschreven in flarden, fragmenten en aforismen, ook voor de lezer een vaak adembenemend avontuur geworden. Een caleidoscoop van meningen, inzichten, interpretaties, die een praktische demonstratie biedt van Nietzsches perspectivisme - waarin tenslotte alles tot 'interpretatie' wordt teruggebracht.

Ook wordt in deze teksten duidelijk hoezeer het hem ernst was met zijn overtuiging dat een filosoof zijn ideeën diende te belichamen. Want ook al was alles 'interpretatie', het lichaam en de daarin woelende driften mochten niet verwaarloosd worden. 'Het lichaam is één groot verstand', had Zarathustra gezegd - hier wordt het bewaarheid in de grilligheid van het polemische temperament, waarmee Nietzsche de meest uiteenlopende kwesties en onderwerpen te lijf gaat. In elk geval op papier slaagt

hij er volledig in van zijn - denkende - lichaam een sprankelend kunstwerk te maken.

De lichte, speelse, baldadige manier van schrijven doet bijna vergeten dat Nietzsche *niet* in de eerste plaats op literaire waardering uit is geweest. Maar ook als experimenterend 'proefkonijn' bleef hij de strenge moralist, op zoek naar heroïsche waarden, vol verlangen naar een grimmige toekomst van gevaar, strijd en oorlog. Want alleen dank zij gewelddadige weerstand, zou ooit de gewenste elite van onverbiddelijke heersers kunnen ontstaan die zich de 'wil tot macht' volledig hadden eigen gemaakt.

Zelfs plannen om ook buiten het papier tot daden over te gaan ontbreken niet. Zo maakt Nietzsche in *Ecce homo* gewag van een 'partij van het leven, die de grootste van alle opgaven, de teelverbetering van de mensheid ter hand neemt, inclusief de meedogenloze vernietiging van al het ontaarde en parasitaire'. Het klinkt, na twee wereldoorlogen en na 'Auschwitz' en 'Gulag Archipel', niet echt wervend en herinnert er nog eens aan hoe ver Nietzsche met zijn experimenten - in elk geval in gedachten - wenste te gaan.

Dit is de Nietzsche die het protest tegen Van Damme's doodvonnis ongetwijfeld als verachtelijke sentimentaliteit van de hand zou hebben gewezen. De Nietzsche die verkondigde dat 'grootheid' niet zozeer inhoudt dat men pijn of leed kan verdragen (want dat kunnen 'zwakke vrouwen en zelfs slaven' ook) als wel dat men leed kan aandoen, zonder daarbij aan 'innerlijke nood en onzekerheid' te gronde te gaan.

De filosoof is 'het kwade geweten van zijn tijd', schreef hij elders en in een iets andere context. Nergens lijkt het meer op te gaan dan hier, waar hij met botte eerlijkheid wijst op de realiteit van machtsuitoefening en geweld - zaken waarvoor de beschaafde moderne democratie liefst de ogen zou sluiten, zonder eraan te kunnen ontkomen. En dan ook nog 'grootheid'! Juist de overdrijving, die in dit geval het effect heeft van een loep, maakt dat de impliciete kritiek haarscherp en gevoelig in het vlees snijdt.

De vraag is alleen of we nog wel in staat zijn *deze* Nietzsche recht te doen, ondanks alle wetenschappelijke aandacht die hem ten deel valt. Of misschien juist dóór alle aandacht. Nietzsches lot als academisch studieobject heeft iets zeer ironisch, als men let op zijn bedenkingen tegen het wetenschappelijke bedrijf. Wat hij daarin afwees was de verregeande arbeidsdeling en specialisatie, die leidde tot een wetenschapsbeoefening omwille van de wetenschap zelf. Terwijl voor hem de wetenschap, die hij als zodanig geenszins afwees, altijd alleen middel mocht zijn, verschaffer van de 'premissen, waarmee het nieuwe doel (dat de filosoof zou vaststellen, A.H.) in overeenstemming moet zijn'. In de huidige praktijk is Nietzsche zelf een specialisme geworden, waarvan betwijfeld mag worden of het ook nog een doel buiten zichzelf dient.

Dezelfde twijfel is gewettigd met betrekking tot de herdenking van zijn 150ste geboortedag. Herdenkingen neutraliseren nauwelijks minder dan academische koestering. Het enige wat erop zit is om weer eens iets van (of desnoods over) Nietzsche te lezen en het 'kwade geweten' te laten spreken.

In Nederland verscheen *Friedrich Nietzsche. Een leven in scènes*, een korte, vlot

geschreven, maar wel erg oppervlakkige biografie van de classicus Peter Claessens. In Duitsland heeft men al eerder dit jaar een fotomechanische herdruk uitgebracht van de eerste vijf delen van de *Historisch-kritische Gesamtausgabe* van Nietzsches werk, die oorspronkelijk tussen 1933 en 1940 is verschenen bij Beck in München.

Deze vijf delen (verder is men niet gekomen vanwege de oorlog) bevatten Nietzsches *Frühe Schriften* uit de jaren 1854-1869, die voor het merendeel niet zijn opgenomen in de recentere *Kritische Gesamtausgabe* van Colli en Montinari. Het gaat om gedichten, opstellen, autobiografische schetsen, uittreksels, college-dictaten en lezingen uit Nietzsches schooljaren en studententijd, met in het laatste deel ook enkele teksten uit de periode van zijn hoogleraarschap in Basel, onder andere zijn *Antrittsrede Homer und die klassische Philologie* en diverse aantekeningen voor *Die Geburt der Tragödie*.

Elk deel is voorzien van een uitvoerig kritisch apparaat, maar dat verhindert toch niet dat de teksten zelf vooral de moeite waard zijn voor de Nietzsche-specialist, minder voor de gewone lezer, die te midden van deze wirwar alleen met de biografie binnen handbereik (de drie delen van Janz liever dan het boekje van Claessens) kan hopen de weg niet volledig kwijt te raken.

Aangezien Nietzsche het moderne wetenschapsbedrijf met zijn autonome geleerdheid als een symptoom beschouwde van 'décadence' en 'verarmd leven', kan men dus zelf taxeren met hoeveel vreugde hij deze heruitgave zou hebben begroet. De geleerde die zich door deze zin in zijn beroepseer voelt aangetast, kan zich intussen troosten met de wetenschap dat Nietzsche van de moderne journalistiek altijd nog een geringere dunk had.

(*de Volkskrant*, 15-10-1994)